

УДК (329.94:622.692) (4)

О. Л. Фадікова

**ПРОБЛЕМА ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ШЛЯХІВ ПОСТАЧАННЯ
ВУГЛЕВОДНІВ ДО КРАЇН ЄС У КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ
ПРОЕКТІВ «ПІВНІЧНИЙ ПОТІК» ТА «ПІВДЕННИЙ ПОТІК»**

«...Європейський союз має особливий інтерес до величезних нафтових та газових запасів Каспійського басейну, які в майбутньому сприятимуть безпеці забезпечення Європи. <...> Надійні та безпечні експортні шляхи для каспійських нафти та газу будуть рівною мірою як важливою запорукою енергозабезпечення ЄС, так і ключовим фактором економічного, соціального та політичного розвитку Каспійського регіону».

(З Повідомлення комісії для Європейської ради та Європейського парламенту щодо енергетичної політики для розширеного Європейського союзу, його сусідів та країн-партнерів від 13 травня 2003 р.)

З усіх глобальних проблем людства однією з найбільш гострих є енергетична. Відомо, що за останні 30–40 років людство спожило вуглеводнів більше, ніж за всю свою попередню історію. Технологій для запровадження принципово нової, неуглеводневої енергетики майбутнього поки реально не проглядається, а запаси палива на планеті не тільки мають свої межі, але й розподілені вкрай нерівномірно і, як правило, далеко від традиційних і нових великих споживачів [1].

Державам-членам Євросоюзу, які займають одне з перших місць по імпорту вуглеводнів, в прийдешні десятиліття належить зіткнутися зі зростанням енергетичної залежності від зовнішніх поставок, особливо через значне уповільнення темпів розвитку ядерної енергетики, спричинене аварією на АЕС Фукусіма-1, що трапилася 11 березня 2011 р. [2; 3]. За таких умов з усієї енергетичної палітри найбільш привабливим джерелом енергії з точки зору економічного прагматизму, енергетичних інновацій і захисту довкілля виглядає саме природний газ. Однак й на цьому шляху забезпечення енергетичної безпеки європейців очікують серйозні проблеми – події «Арабської весни», що сколихнули регіон Близького Сходу наприкінці 2010 р., поставили під загрозу безперебійну роботу трансєвропейських газопроводів, які на 2011 р., за різними підрахунками, забезпечували до 20% загальноєвропейського споживання блакитного палива [4; 5; 6].

Зважаючи на це, неминучою стає переоцінка керівництвом ЄС пріоритетів енергетичної політики і підходів до забезпечення енергетичної безпеки. При цьому найбільш перспективним заходом у плані географічної та ресурсної диверсифікації енергетичного вектора країн євроспільноти стає саме співпраця з Росією, яка останнім часом успішно розвивається в рамках реалізації проектів «Північний потік» («Nord Stream») та «Південний потік» («South Stream»). Втім, є певні обставини, які змушують європейців з обережністю ставитись і до цього вектору енергозабезпечення. Незважаючи на те, що «потоки» можуть знизити залежність Європи від ненадійних шляхів поставок російських енергоносіїв через територію Білорусі та України (згадаємо сумнозвісні «газові війни» 1990-х – поч. 2000-х рр.) [7], у Брюсселі існує побоювання того, що Москва використовуватиме газогони як важелі політичного тиску на ЄС.

Саме цими обставинами, на наш погляд, зумовлюється прагнення євроспільноти до співпраці з альтернативними постачальниками енергоресурсів – прикаспійськими державами (Азербайджаном, Казахстаном і Туркменістаном) [8; 9; 10]. З огляду на все вищесказане, можна прийти до висновку, що проблема розвитку транзитних комунікацій в Європі на початку ХХІ ст. містить у собі, окрім суто економічних, значну кількість політичних аспектів, які у майбутньому можуть суттєво вплинути на перерозподіл сфер впливу на Євразійському континенті. Згадана проблема безпосередньо зачіпає також нашу країну, яка з відкриттям «Північного потоку» вже втратила статус монопольного транзитера російського газу до Європи; подальша ж розбудова Росією обхідних газогонів цілком може вивести «газове питання» у розряд проблем національної безпеки України [11; 12]. Останнє обумовлює практичну значущість нашого дослідження.

Актуальність проблеми енергозабезпечення для Брюсселя та масштабність експортних перспектив для Москви зумовили пильну увагу до проектів газових «потоків» фахівців різних країн. Втім, через відносно новизну розглядуваної проблеми переважну кількість праць, присвячених їй, складають публіцистичні матеріали та аналітичні записки, підготовані на замовлення владних структур різних країн. До того ж, більшість цих матеріалів мають тенденційний характер, зумовлений гостротою конкурентної боротьби навколо шляхів транспортування енергоносіїв, а отже – вимагають дуже обережної трактовки дослідником.

Що ж до фундаментальних розвідок, то серед робіт західних науковців проблема, що цікавить нас, порушується, головним чином, в узагальнюючих працях, які розглядають в цілому комплекс взаємин ЄС із країнами східного пограниччя, у тому числі – з Росією. Так, автори колективних праць «Східні сусіди ЄС: економічний потенціал та майбутній розвиток» [13] та «Енергетичний діалог ЄС–Росія: майбутнє енергетичної безпеки Європи» [14] висловлюють превалюючу серед

європейських фахівців думку щодо ролі російських «потоків» у процесі диверсифікації шляхів енергозабезпечення ЄС. Вони вважають, що безпосередньою метою створення цих комунікацій є прагнення Москви отримати безперешкодний доступ до багатих європейських клієнтів, знизивши у цей спосіб «залежність від країн-транзитерів (головним чином України та Білорусі. – *О. Ф.*), та зберігши контроль над експортними шляхами центральноазіатського газу» [13, с. 65–66]. Можливим же результатом російського успіху на цьому напрямку може бути «отримання додаткових засобів тиску на транзитні держави задля досягнення геополітичних цілей» [14, с. 54]. Економічна складова російських проектів диверсифікації енергозабезпечення ЄС розглядається також у колективних працях «Енергетична політика Росії: національний, міжрегіональний та глобальний рівні», «Проектування Землі: вплив мегаінженерних проектів» [15, с. 117–155; 16, с. 447–460] та ін.

На політичних аспектах досліджуваної проблеми робить наголос професор Джорджтаунського університету Дж. Манкофф, який стверджує, що боротьба Росії проти будь-яких конкурентів її «потоків» є елементом прихованої стратегії Кремля, спрямованої на диференціацію членів ЄС на основі привілейованого доступу до російських енергоносіїв [17, с. 168–169]. Єдиним засобом уникнення такої ситуації Манкофф вважає «утворення усіма членами ЄС інтегрованого газового ринку», чому Росія, звичайно ж, буде протидіяти. Небезпеку розділення Європи через вигідність «потоків» для одних країн (передусім, Німеччини) та згубність для інших (Польщі, країн Балтії) підкреслює також фахівець Центру стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS) Я. Бугайські [18, с. 84–86].

Точку зору Москви на «Велику диверсифікаційну гру» ЄС презентувала колишня російська дослідниця, а нині – викладачка Ньюкаслського університету В. Феклюніна. Авторка зазначає, що, оскільки Росія розглядає будь-які спроби Європи варіювати шляхи постачання енергоносіїв за рахунок Каспійського регіону як «суто антиросійські», сучасний стан розвитку шляхів транспортування вуглеводнів можна охарактеризувати як «диверсифікаційну гонку», наслідками якої є не тільки зниження обопільної довіри Брюсселя та Москви, але й погіршення перспектив їхніх транспортних проектів [19, с. 144–145].

Значна кількість російських публікацій присвячена різним аспектам енергетичної співпраці Росії та Європи. Чільне місце серед них займають проектування та реалізація «Південного» та «Північного» потоків, їхній вплив на енергетичну стратегію ЄС тощо. У цьому контексті відзначимо праці А. О. Конопляніка [10], О. С. Гусєва [21], Р. С. Мухаметова [9], М. Пацека [20], О. О. Шатунова [22], М. Є. Богучарського [23] та ін. Більшість російських фахівців, які в принципі не заперечують бажання Москви отримувати більші доходи від

експорту газу «в обхід» ненадійних транзитерів, зосереджуються, однак, на зображенні масштабних переваг від організації такого експорту саме для Європи. Найкраще за все, на наш погляд, превалюючу серед них точку зору резюмував співробітник Уральського федерального університету Р. С. Мухаметов: «плани ЄС диверсифікувати поставки газу, включаючи будівництво газогону Nabucco, навряд чи створять у майбутньому адекватну альтернативу російським поставкам» [9, с. 45].

Вітчизняні вчені розглядають проблему диверсифікації шляхів енергозабезпечення Європи, насамперед, у контексті транзитних перспектив та енергетичної безпеки України. Цьому питанню, зокрема, присвячені аналітичні праці співробітників Центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова [24, с. 3–9, 10–25, 26–37, 59–64], Національного інституту стратегічних досліджень [25] та ін. Серед нечисленних праць науковців, які зосередились на проблемі забезпечення «блакитним паливом» власне ЄС, можна відзначити статті Л. Рассохи [26], О. І. Дікарева [27], О. Г. Дзьоби та О. М. Ромашко [28]. Разом з тим, стан та можливі перспективи взаємодії енергокомплексів Росії, ЄС і країн регіону Каспію у справі надійного забезпечення євроспільноти блакитним паливом на сьогоднішній день, коли вже працюють дві нитки «Північного потоку» та активно йде розбудова «Південного потоку», ще не ставали предметом комплексного наукового аналізу. Отже, існує об'єктивна потреба у більш докладній розробці даної проблеми.

Незважаючи на неодноразові заяви російського керівництва про те, що спорудження нових газогонів до ЄС лише «укріпить енергобезпеку усього європейського континенту» [29], далеко не всі європейські високопосадовці розділяють цю думку. Так, єврокомісар з питань бюджету і фінансового планування Януш Левандовський, виступаючи 8 вересня 2011 р. на XXI Економічному форумі в Криніці (Польща), прямо заявив, що запуск «Північного потоку» насправді не є диверсифікацією джерел енергозабезпечення Європи, оскільки збільшує залежність європейських країн від одного постачальника – Росії [30]. У дусі висловлювань Левандовського було витримане рішення Європейської комісії, яка напередодні, 7 вересня 2011 р., прийняла документ про посилення координуючої ролі ЄС в енергетичних зносинах країн-членів із зовнішніми партнерами [31].

Втім, ці заходи не знизили темпів російської газифікації Європи: після послідовного відкриття двох ниток «Північного потоку», 8 жовтня 2012 р. було розпочато постачання по ним газу в комерційному режимі. Не менш вражаючою є швидкість розбудови «Південного потоку» – станом на початок квітня 2013 р. укладено контракти на спорудження ділянок газогону на території головних інтересантів проекту, який, до речі буде реалізовано у варіанті максимальної потужності – 63 млрд. м³ на рік (хоча за прогнозами експертів на початкових етапах експлуатації ця магістраль навряд чи буде завантажена на 100%. – О. Ф.). Більш того, «Газпром» вже розпочав роботу над майбутнім наповненням

«Південного потоку» – 27 березня 2013 р. було укладено контракт на постачання російського газу в Республіку Сербію в об'ємі до 1,5 млрд. м³ щорічно протягом 10 років [32].

Розглянемо тепер, як згадані успіхи Росії в розвитку транзитної мережі до Європи впливають на практичне втілення основних положень прийнятого ще у липні 2009 р. Третього енергопакету, покликаного, окрім іншого, збільшити конкурентність енергетичного ринку ЄС шляхом розділення процесів видобутку і транспортування газу [33].

Перш за все, необхідно відзначити активізацію будівництва терміналів з прийому СПГ (скрапленого природного газу) з розрахунком, насамперед, на Катар як амбітного гравця з найбільшими світовими запасами газу (на сьогодні ця країна забезпечує близько чверті європейського споживання СПГ. – *О. Ф.*), а також на США, які внаслідок «сланцевої революції» активно готуються до масштабного вторгнення на світовий ринок вуглеводнів. Зважаючи на те, що мораторій на розробку третього у світі за розмірами катарського родовища «Північне» спливає 2014 р., а США всерйоз планують використати «газову дубину» для «визволення Європи з російського полону», у найближчому минулому цілком можна очікувати значного розвитку цього напрямку диверсифікації [34]. Однак, скоріше за все, останній буде мати скоріше політичне, ніж економічне значення: вартість скраплення, перевезення, зберігання та регазифікації палива навряд чи дасть змогу конкурувати навіть із завищеними, на думку європейських експертів, цінами «Газпрома».

Набагато більші надії у справі диверсифікації як джерел енергоресурсів, так і маршрутів їхнього транспортування у ЄС покладають на проект «Південного газового коридору», націленого на каспійський газ Азербайджану, а в перспективі – Казахстану і Туркменії [35; 36]. Протягом тривалого часу стратегія реалізації цього транспортного коридору базувалася на проекті «Набукко», котрий з моменту свого виникнення (2002) вважався головним конкурентом російського «Південного потоку» [37]. Однак даний проект зіткнувся з цілою низкою проблем, які в першу чергу були пов'язані з відсутністю достатньої джерельної бази. Як відомо, його первісний варіант, розрахований на ресурсну базу Іраку та Ірану, зазнав невдачу через нестабільну ситуацію в регіоні. Спроби ж переорієнтувати «Набукко» на туркменський і казахстанський газ ускладнюються через невизначеність з приводу будівництва газопроводу по дну Каспію.

До того ж, основні інвестори «Набукко» – австрійський нафтогазовий концерн OMV та німецький газовий концерн RWE – вже протягом тривалого часу не можуть укласти юридично зобов'язуючих контрактів, які б забезпечили наповнення проектного газогону. Слабка вірогідність укладення таких контрактів у майбутньому підтверджується нещодавнім (15 квітня 2013 р.) рішенням концерну RWE відмовитись від участі в будівництві «Набукко», яке німці, до речі,

обґрунтували «бажанням заощадити гроші» [38]. Зважаючи на те, що за період з моменту останнього корегування умов цього проекту (у черговий раз було перенесено початок будівництва (на 2013 р.), та комерційної експлуатації (на 2017 р.), а проектна вартість газогону взагалі зросла з 7,9 до 15 млрд. євро) росіяни встигли не тільки забезпечити «Південному потоку» необхідну договірну базу, але й розпочати його будівництво (7 грудня 2012 р.), на сьогодні є всі підстави вважати, що «Газпром» переміг, і остаточне закриття проекту «Набукко», принаймні у його початковому вигляді, є лише питанням часу.

У зв'язку з цим, хоча й несприятливим, але цілком вірогідним сценарієм розвитку подій ініціатори проекту «Південного газового коридору» намагаються внести в нього серйозні корективи, які стосуються не тільки його розділення на південнокавказьку, турецьку та європейську ділянки, але й адаптації всієї транзитної системи до більш реальної та доступної джерельної бази. Остання ж, у свою чергу, поки що обмежується азербайджанським газом з шельфового газоконденсатного родовища «Шах-Деніз-2» у Каспійському морі, де планується видобувати по 16 млрд. м³ на рік.

Так, ще 26 грудня 2011 р. міністр промисловості та енергетики Азербайджану Натік Алієв та міністр енергетики і природних ресурсів Туреччини Танер Йилдиз підписали меморандум про взаєморозуміння щодо створення консорціуму, який буде будувати «Трансанатолійський газопровід» (Trans-Anatolien-Pipeline, «TANAP»). По цьому газогону паливо з родовища «Шах-Деніз-2» буде транспортуватися через Туреччину до кордону з Європою [39]. Завершити магістраль планується до кінця 2017 р. Одразу зауважимо, що, хоча «TANAP» розрахований на транспортування всього обсягу видобутку азербайджанського газу, на першому етапі до Європи підуть лише 10 млрд. м³, решта ж – на забезпечення західних регіонів Туреччини [40].

Таким чином, реалізація проекту «TANAP» зробить зайвою, як мінімум, ту ділянку «Набукко», яка має пройти по території Туреччини. До такого ж висновку, очевидно, прийшли і інвестори «Набукко». 17 травня 2012 р. вони презентували акціонерам «Шах-Деніз» нову пропозицію, яка становить собою укорочений варіант газопроводу під назвою «Набукко-Захід» («Nabucco-West»). Оновлений проект передбачає будівництво газогону довжиною лише 1300 км, який протягнеться від турецько-болгарського кордону по території Болгарії, Румунії, Угорщини та Австрії до Центральноєвропейського газового розподільника у Баумгартені [41]. У січні 2013 р. було досягнуто принципової угоди щодо спільного фінансування проекту «Nabucco-West», причому серед підписантів з боку консорціуму «Шах-Деніз» відзначимо таких титанів світового ринку вуглеводнів, як «BP», «Total» та «Statoil» [42].

Вельми актуальною проблемою проекту «Південний газовий коридор» є розширення джерельної бази. У цьому відношенні в ЄС дуже

перспективним рішенням вважають спорудження Транскаспійського трубопроводу протяжністю 300 км по дну моря з Туркменістану до Азербайджану, який зможе збільшити об'єми надходження газу з регіону Каспію до Європи [43; 44]. Щоправда, активна фаза реалізації цього проекту навряд чи розпочнеться раніше середини 2015 р., коли Туркменістан планує завершити будівництво внутрішнього газопроводу «Схід-Захід», котрий повинен зв'язати його гігантські родовища Довлетабад і Південний Йолотань, розташовані на сході країни, з узбережжям Каспію. Спорудження такого газогону дозволить створити в Туркменістані замкнуту газотранспортну систему, яка зможе забезпечити транзит значних обсягів газу як у східному, так і в західному напрямках.

За очікуваннями Європейського союзу, «Схід-Захід» можна буде використовувати для переправлення туркменського газу до Каспійського моря, потім по дну моря в Азербайджан за допомогою Транскаспійського газопроводу (ТКГ), який повинен доводити газ до вже діючого Південнокавказького газогону (Баку–Тбілісі–Ерзрум) і, у випадку розширення останнього, стати джерелом наповнення газопроводу «Nabucco-West» [45]. Однак на шляху до реалізації цього проекту існує ряд серйозних проблем, одна з яких – неврегульованість міжнародно-правового статусу Каспійського моря. Не варто зневажати й жорсткою позицією Ірану та Росії, які виступають проти будівництва ТКГ. Згадані труднощі, в свою чергу, обумовлюють проблему залучення інвесторів, яка на сьогодні залишається однією з найскладніших [46].

Не менш суперечливими є перспективи європейської ділянки «Південного газового коридору», де Брюсселю потрібно зробити вибір між двома конкуруючими проектами [47]. Перший з них – вже згаданий «Nabucco-West», який передбачає створення газотранспортної мережі на територіях Румунії, Болгарії, Угорщини та Австрії. Другий – Трансадриатичний газопровід (Trans Adriatic Pipeline, TAP) розробники якого пропонують пустити газ від грецького міста Комотіні через Албанію, і далі по дну Адриатичного моря до італійського порту Бріндізі. Зважаючи на те, що 13 лютого 2013 р. усі без винятку країни-інтересанти TAP уклали в Афінах спільну угоду про його реалізацію, шанси «Nabucco-West» суттєво зменшуються [48]. У будь-якому випадку, остаточне рішення залишається за консорціумом «Шах-Деніз», який вже у другому кварталі 2013 р. повинен зробити вибір між «TAP» і «Nabucco-West».

Підсумовуючи сучасний стан та перспективи енергозабезпечення ЄС, можна відзначити наступне. Російський «Газпром», який вже сьогодні відіграє визначальну роль у забезпеченні євроспільноти блакитним паливом, у найближчій перспективі має усі шанси ще більше зміцнити свої позиції. «Північний потік», комерційну експлуатацію якого вже розпочато, взагалі не має конкурентів, а проекти, альтернативні «Південному потоку», через різні причини або вже фактично зазнали невдачі (як «Набукко»), або знаходяться ще на стадії розробки та пошуку

інвестицій (як нинішні елементи «Південного газового коридору»), і для їхнього введення в експлуатацію потрібні роки. До того ж, після завершення обох газогонів у Москви з'явиться потужний важіль тиску на Україну, чия ГТС поки що пропускає до Європи найбільшу кількість російського газу. Зважаючи на те, що проект паливного «порятунку» ЄС за допомогою скрапленого газу з Катару та США є доволі коштовним та технічно складним, єдиною реальною альтернативою російським «потокам» залишається «Південний газовий коридор». Однак успішна розбудова цієї транспортної магістралі, через велику кількість супутніх політичних, економічних та технічних проблем, є можливою тільки за умов тісної співпраці як всередині самої євроспільноти, так і між ЄС та усіма країнами, які будуть забезпечувати видобування та транспортування газу. Аналіз інтересів різних учасників згаданого диверсифікаційного процесу становить потребу подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. **Гриняев С.** Изменение роли природного газа влечет за собой передел всей системы мироустройства [Электронный ресурс] / Сергей Гриняев. – Режим доступа: <http://www.wpr.ru/archives/2584#more-2584>
2. **Kersten J.** Europe After Fukushima. German Perspectives on the Future of Nuclear Power [Electronic resource] / J. Kersten, F. Uekoetter, M. Vogt. – Access mode: http://www.carsoncenter.uni-muenchen.de/download/publications/perspectives/2012_perspectives/1201_fukushima_web_color.pdf
3. **Рязанцев Ф.** Европа готова отказаться от ядерной энергетики [Электронный ресурс] / Ф. Рязанцев – Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2011/03/15/962328.shtml>
4. **Энергетическая** безопасность Европы. Долгосрочные последствия событий в Северной Африке и на Ближнем Востоке. Информационно-аналитическая справка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2020strategy.ru/data/2011/07/13/1214719627/Митрова%20Энергобезопасность%20Европы.pdf>
5. **Europe's** Energy Security: Options and Challenges to Natural Gas Supply Diversification [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R42405.pdf>
6. **Mearns E.** North African gas supplies to the European gas market [Electronic resource] / Euan Mearns. – Access mode: <http://www.theoil drum.com/node/7543>
7. **Миллер А.** «Северный» и «Южный» потоки избавят Европу от опасной Украины [Электронный ресурс] / А. Миллер. – Режим доступа: http://lenta.mobus.com/news_144420.html
8. **Еременко А.** Nabucco расстраивает российский механизм абсолютного манипулирования [Электронный ресурс] / Алла Еременко. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/nabucco_rasstraivaet_rossiyskiy_mehanizm_absolyutnogo_manipulirovaniya.html
9. **Мухаметов Р. С.** Энергетическая безопасность ЕС и интересы России [Электронный ресурс] / Р. С. Мухаметов // Известия Уральского государственного университета. – 2010. – № 1(73). – С. 39–45. – Режим

доступа: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0073\(04_\\$01-2010\)&xsl=show Article.xslt&id=a05&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0073(04_$01-2010)&xsl=show Article.xslt&id=a05&doc=../content.jsp) 10. **Конопляник А. А.** Ближний Восток, Россия и Каспий: новые маршруты нефтегазовых потоков? [Электронный ресурс] / А. А. Конопляник // «Нефть России». – 1998. – №2. – Режим доступа: <http://www.konoplyanik.ru/ru/publications/226/226.htm> 11. **Застава В.** Будущее украинской газотранспортной системы газа [Электронный ресурс] / В. Застава. – Режим доступа: http://institute.gorshenin.ua/news/437_budushchee_ukrainskoy.html 12. **Газпром** думает, что «Северный» и «Южный» потоки спасут Европу от «ненадёжной» Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus.newsru.ua/finance/31may2012/miller.html> 13. **EU Eastern Neighborhood: Economic Potential and Future Development** / [ed. by M. Dabrowski, M. Maliszewska]. – Warsaw: Springer, 2011. – 220 p. 14. **The Eu-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security** / [ed. by Pami Aalto]. – Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2013. – 238 p. 15. **Russia's Energy Policies: National, Interregional and Global Levels** / [ed by. Pami Aalto]. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012. – 288 p. 16. **Engineering Earth: The Impacts of Megaengineering Projects** / [ed. by Stanley D. Brunn]. – Dordrecht: Springer, 2011. – 2266 p. 17. **Mankoff J.** Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics / Jeffrey Mankoff. – Lanham: Rowman & Littlefield, 2011. – 345 p. 18. **Bugajski J.** Expanding Eurasia: Russia's European Ambitions / Janusz Bugajski. – Washington: CSIS, 2008. – 205 p. 19. **Feklyunina V.** The «Great Diversification Game»: Russia's Vision of the European Union's Energy Projects in the Shared Neighbourhood / V. Feklyunina // Journal of Contemporary European Research. – Vol. 4. – Issue 2. – P. 130–148. 20. **Пацек М.** Энергетическая безопасность Словацкой Республики в контексте отношений Российской Федерации и Европейского Союза: дисс. ... кандидата полит. наук: 23.00.04 / Максим Пацек. – СПб., 2011. – 208 с. 21. **Гусев А. С.** Политические аспекты энергетического диалога РФ и ЕС: проблемы и перспективы : дисс. ... кандидата полит. наук: 23.00.02 / Александр Сергеевич Гусев. – Нижний Новгород, 2009. – 198 с. 22. **Шатунов А. А.** Диверсификация энергетических поставок в геополитическом измерении : дисс. ... кандидата полит. наук: 23.00.04 / Александр Александрович Шатунов. – М., 2008. – 168 с. 23. **Богучарский М. Е.** Энергетическая дипломатия Европейского Союза: дисс. ... кандидата полит. наук: 23.00.04 / Максим Евгеньевич Богучарский. – М., 2005. – 176 с. 24. **Національна безпека і оборона.** – 2009. – № 6 (110). – 64 с. 25. **Див., напр.:** Энергетична безпека України : зб. ст. та аналітичних матеріалів / [за заг. ред. О. О. Воловича]. – Одеса : Фенікс , 2009. – 356 с.; Шевцов А. І. Диверсифікація постачання газу в Україну. Бажання та реалії : аналітична записка [Електронний ресурс] / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, В. В. Вербинський, Т. В. Ряuzова // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/153.htm>; Волович О. Перспективи диверсифікації джерел постачання

енергоносіїв в Україну [Електронний ресурс] / О. Волович // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/5.htm>; Опімах Р. Є. Проблеми диверсифікації зовнішніх джерел і шляхів поставок нафти і газу в Україну / Р. Є. Опімах // Стратегічні пріоритети. – 2012. – С. 143–149 та ін. 26. **Рассоха Л. Л.** Диверсифікація джерел і маршрутів енергопостачання – пріоритетний напрям політики Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Л. Л. Рассоха // Одеський філіал Національного інституту стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.od.ua/p/146.doc> 27. **Дікарев О. І.** Стратегії економічної дипломатії в контексті політики енергетичної диверсифікації в регіоні Чорного-Каспійського-Балтійського морів / О. І. Дікарев // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 1 (24). – С. 28–34. 28. **Дзьоба О. Г.** Оцінка рівня диверсифікації постачання природного газу в країнах Європейського Союзу / О. Г. Дзьоба, О. М. Ромашко // Економічний часопис-XXI. – 2012. – № 7–8. – С. 37–40. 29. **Председатель** Правительства Российской Федерации В. В. Путин и Премьер-министр Французской Республики Ф.Фийон провели совместную пресс-конференцию. 18. 11. 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.premier.gov.ru/events/news/17127/> 30. **Еврокомиссар:** «Северный поток» – не диверсификация, а зависимость от России [Electronic resource]. – Access mode: http://zn.ua/ECONOMICS/evroko_missar_severnoy_potok_-_ne_diversifikatsiya,_a_zavisimost_ot_rossii.html 31. **Communication** from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Security of Energy Supply and International Cooperation [Electronic resource]. – Access mode: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011DC0539:EN:HTML:NOT> 32. **Подписан** долгосрочный контракт на поставку газа в Сербию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.south-stream.info/press/news/novost/podpisan-dolgosrochnyi-kontrakt-na-postavku-gaza-v-ser/> 33. **Third** package for Electricity & Gas markets [Electronic resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/legislation/third_legislative_package_en.htm 34. **Brookings:** «Американская газовая дубина вырвет Европу из российского плена» [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.finmarket.ru/main/article/3272414> 35. **Газ** из Каспия придет в Европу по Южнокавказскому газопроводу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mingas.ru/2012/12/gaz-iz-kaspiya-pridet-v-evropu-po-yuzhnokavkazskomu-gazoprovodu/> 36. **Каспийский** газ стремится в Европу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.casfactor.com/rus/main/15.html> 37. **Карта** Набукко продолжается разыгрываться в геополитике [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wpru.ru/archives/2686> 38. **Германия** вылетела из трубы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gazeta.ru/business/2013/04/15/5255757.shtml> 39. **Турция** и Азербайджан построят газопровод в Европу [Электронный

ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukrrudprom.ua/news/Turtsiya_i_Azerbaydgan_postroyat_gazoprovod_v_Evropu.html 40. Почти семейный проект. Баку и Анкара хотят проложить «братский газопровод» от Каспия до границы ЕС. Совместный трубопровод обещает сторонам равнозначные доходы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wprg.ru/archives/2481> 41. Газопровод Nabucco предложили урезать вдвое [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2012/05/17/nabucco/> 42. «Шахдениз» прокладывает дорогу к Nabucco [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vestikavkaza.ru/news/SHakhdeniz-prokladyvaet-dorogu-k-Nabucco.html> 43. ГНКАР: Транскаспийский газопровод имеет шансы на реализацию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kavkasia.net/Azerbaijan/2013/1359436192.php> 44. Транскаспийский газопровод: цели, проблемы, риски [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.yerkramas.org/2012/06/21/trans_kaspijskij-gazoprovod-celi-problemy-i-riski/ 45. Мощность газопровода Баку–Тбилиси–Эрзурум может быть увеличена [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsgeorgia.ru/economy/20120424/2149359> 13.html 46. Алексей Белогорьев: Для реализации проекта Транскаспийского газопровода не хватает спроса и предложения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vestikavkaza.ru/news/56974.html>; Панфилова В. Каспийские разногласия [Электронный ресурс] / В. Панфилова – Режим доступа: http://www.ng.ru/energy/2012-10-09/13_kaspiy.html 47. Прикаспійський газ на шляху до Європи: перешкоди і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2013_04_01/Prikasp-jskij-gaz-na-shljahu-do-vropi-pereshkodi-perspektivi/ 48. Подписано соглашение о строительстве Трансадриатического газопровода [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2013/02/13/tap/>

Фадікова О. Л. Проблема диверсифікації шляхів постачання вуглеводнів до країн ЄС у контексті розбудови проектів «Північний потік» та «Південний потік»

Статтю присвячено дослідженню сучасного етапу, проблем і перспектив диверсифікації шляхів постачання вуглеводнів до країн ЄС у контексті розбудови проектів «Північний потік» та «Південний потік».

Визначено ступінь розробленості даної теми вітчизняними та зарубіжними фахівцями. Встановлено, що гострота конкурентної боротьби навколо проектів транспортних шляхів зумовлює тенденційний характер більшості спеціальних публікацій з проблеми.

З'ясовано основні передумови зростання енергозалежності Європи: зниження темпів розвитку ядерної енергетики, спричинене аварією на АЕС Фукусіма-1, події «Арабської весни», які дестабілізували роботу трансередземноморських газогонів, проблеми транзиту російського газу через територію України та Білорусі.

Авторка зосередилась на спробах євроспільноти диверсифікувати шляхи постачання вуглеводнів, здійснюваних в рамках реалізації основних положень прийнятого у липні 2009 р. Третього енергопакету. Окрему увагу приділено будівництву терміналів з прийому СПГ (скрапленого природного газу), орієнтованих на сировину з Катару та США. Розглянуто також основні етапи розвитку проекту «Південного газового коридору». З'ясовано, що після фактичної відмови від спорудження дуже проблемного газогону «Набукко», на сьогодні ініціатива у створенні «Південного газового коридору» перейшла до проектів «TANAP» та Транскаспійського газопроводу.

Ключові слова: диверсифікація, «Північний потік», «Південний потік», транзитні комунікації, газ, Європа, Росія.

Фадикова А. Л. Проблема диверсификации путей поставки углеводородов в страны ЕС в контексте развития проектов «Северный поток» и «Южный поток»

Статья посвящена исследованию современного этапа, проблем и перспектив диверсификации путей поставки углеводородов в страны ЕС в контексте реализации проектов «Северный поток» и «Южный поток».

Определена степень разработанности данной темы отечественными и зарубежными специалистами. Установлено, что острота конкурентной борьбы вокруг проектов транспортных путей обуславливает тенденциозный характер большинства специальных публикаций по проблеме.

Выявлены основные предпосылки возрастания энергозависимости Европы: снижение темпов развития ядерной энергетики, вызванное аварией на АЭС Фукусима-1; события «Арабской весны», дестабилизировавшие работу транс-средиземноморских газопроводов; проблемы транзита российского газа через территории Украины и Беларуси.

Автор сосредоточилась на попытках европейского сообщества диверсифицировать пути поставки углеводородов, осуществляемых в рамках реализации основных положений принятого в июле 2009 г. Третьего энергопакета. Отдельное внимание уделено строительству терминалов по приему СПГ (сжиженного природного газа), ориентированных на сырье из Катар и США. Рассмотрены также основные этапы развития проекта «Южного газового коридора». Выяснено, что после фактического отказа от сооружения весьма проблемного газопровода «Набукко» инициатива в создании «Южного газового коридора» перешла к проектам «TANAP» и Транскаспийского газопровода.

Ключевые слова: диверсификация, «Южный поток», «Северный поток», транзитные коммуникации, газ, Европа, Россия.

Phadickova A. L. The Problem of Routes Diversification of Hydrocarbons Supply to the EU Countries in the Context of Development of the «Nord Stream» and the «South Stream» Projects

The article is devoted to research of the present stage, the main problems and the perspectives of diversification of hydrocarbons supply to the EU countries. These questions are analyzed in the context of the «Nord Stream» and the «South Stream» Projects development.

The degree of problem solving by Ukrainian and foreign specialists is determined. It is ascertained that sharpness of a competition around the transport routes projects caused the tendentious character most of publications on this problem.

The main prerequisites of Europe energy-dependence rising are revealed. They are: the slower growth of nuclear energy sector after Fukushima-1 disaster; the Arab Spring events that destabilize of Trans-Mediterranean gas pipelines activity; the problems of Russia's gas transit through the Ukrainian and Belorussian territories.

The main attention is paid to European community attempts of diversification the routes of hydrocarbons supply. These attempts mean the implementation of the major provisions of the Third Energy Package, adopted in July 2009. Among them the particular attention is paid to LNG (Liquefied natural gas) terminals building. These terminals are oriented to the raw materials from Qatar and the USA. The main stages of the «Southern Gas Corridor» development are examined. It is revealed that after virtual abandonment of very problem «Nabucco» Gas Pipeline the initiative in the «Southern Gas Corridor» creation moved to the «TANAP» and The Trans-Caspian Gas Pipeline.

Key words: diversification, transit communications, «Nord Stream» and the «South Stream», gas, Europe, Russia.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2013 р.

Прийнято до друку 23.04.2013 р.

Рецензент – к. іст. н., доц. Савенков В. В.